BAKI UNİVERSİTETİNİN XƏBƏRLƏRİ
№4 *Humanitar elmlər seriyası* 2007

ŞƏRQŞÜNASLIQ

BIR AYƏNIN QURANIN AYRI-AYRI SURƏLƏRINDƏ TƏKRARLANMASI

N.N.MƏMMƏDOV
Bakı Dövlət Universiteti

Çox tez-tez olmasa da eyni ayənin müxtəlif surələrdə təkrarlanması gözəçarpan bir hadisədir. Buna görə də burada Quranın müxtəlif surələrində təkrarlanan ayələri tədqiq etmək, bu ayələrin başqa surələrdə nədən təkrarlandığı mövzusuna bir aydınlıq gətirmək istəyirik. Bu ayələrdən ilk olaraq ayrı-ayrı hərflərin (əl-hurufu-l-muqattaanın) təkrarı üzərində durmağı faydalı hesab edirik.

Qeyd etmək lazımdır ki, Qurandakı başlanğıc hərflərin tam bir ayə olub- olmadığı mübahisə mövzusudur. Bununla bağlı Küfə alimləri ilə Bəsrə alimləri arasında ixtilaf mövcuddur. Küfəlilər bəzi hərfləri ayə hesab etdikləri halda, bəsrəlilər bunlardan heç birini ayə kimi qəbul etməmişlər. [1, c.1, 220]

Qurandakı mövcud tərtibə görə ilk təkrar edilən hərflər "الم" hərfləridir. Bu hərflər "əl-Bəqərə" və "Ali İmran" surələrinin əvvəlində mövcuddur. Mədinədə endiyi qəbul edilən bu iki surə, əlimizdəki Müshəfdə ardıcıl olaraq tərtib edilmişdir. Eyni hərflər "əl-Ənkəbut", "ər-Rum", "Loğman" və "əs-Səcdə" surələrinin əvvəlində də qeyd edilmişdir ki, bu surələr nüzul etibarı ilə məkki olub Quranda ardıcıl vəziyyətdə mövcud olmaqdadır. Bu hərflər "المص" şəklində "əl-Əraf" və "المر" şəklində "ər-Rad" surələrinin əvvəlində də bir qədər fərqli formada işlənmişdir.

İkinci olaraq "الر" hərflərinin təkrarına nəzər sala bilərik. Bu hərflər "Yunus", "Hud", "Yusif", "İbrahim" və "əl-Hicr" surələrinin əvvəlində işlənmişdir. "Yusif" surəsindən sonra gələn "ər-Rəd" surəsi də bunlara daxil edilərsə bu hərflərin altı surəsinin əvvəlində qeyd olunduğu müşahidə olunur. "Ər-Rəd" surəsinin əvvəlində gələn hərflərdə "lam" ilə "ra" arasına "mim" hərfi daxil edilmiş və "المر" şəklini almışdır.

Üçüncü isə "əş-Şuəra" və "əl-Qəsəs" surələrinin əvvəlində gələn "طسم" hərflərinin işlənməsidir. Bu iki surə arasında mövcud olan "ən-Nəml" surəsinin əvvəlində də "طس" hərfləri yer alır. Səbəb və hikmətləri bəşər tərəfindən tam olaraq qavranılmayacaq tərzdə bir üsluba malik olan Quran, surə əvvəlində gələn bu hərflərlə bir daha orijinallığını və möcüzəvi xüsusiyyətini sübut etməkdədir.

Bunlardan son təkrar edilən "ha mim" "حم" hərfləridir. Bu hərflər "əl-Mumin", "Fussilət", "əş-Şura", "əz-Zuxruf", "əd-Duxan", "əl-

Casiyə” və “əl-Əhqaf” surələrinin əvvəlində mövcuddur. Bu hərflər eniş sırasına görə həmin yeddi surənin əvvəlində gəlmişdir. Bu surələrdən yalnız “əş-Şura” surəsində həmin hərflərdən sonra ayrıca “ayn, sin, qaf” "عسق" hərfləri də əlavə edilmişdir.

Ümumilikdə isə başlanğıc hərflərindən "الم" altı, "الر" beş, "طسم" iki və "حم" yeddi dəfə təkrar edilmişdir. Bunların ardıcıl olaraq təkrarlanmasının müxtəlif hikmətləri ola bilər. Lakin bu hikmətlər barəsində qaynaqlarda hər hansı bir məlumata rast gəlinmir. Bu mövzuda nə Hz. Peyğəmbərdən (s.) bir hədis nəql edilir, nə də təfsirlər belə bir mövzuya geniş yer verir.

Bəzi surələrin əvvəlində mövcud olan bu kimi hərflərin anlamlarının bilinib-bilinməməsi ilə bağlı alimlər əsasən iкi qrupa bölünmüşlər. Birinci qrupa aid olan alimlər, bu hərflərin mənasının bilinməz olduğunu, bunların, Allahın kitabında bir sirr olaraq mövcudluğunu və anlamlarını Allahdan başqa kimsənin bilməyəcəyini iddia etmişlər. Onların, üzərində dayandıqları ən önəmli cəhət isə Hz. Peyğəmbərdən (s.) bu barədə hər hansı bir rəvayətin nəql edilməmiş olmasıdır.

İkinci qrupa aid alimlər isə bu hərflərin mənasının aydın ola biləcəyini iddia edirlər. Onların ən önəmli dəlili isə Allahın kitabında gizli bir şeyin olmayacağı iddiası ilə Quranın açıq bir ərəbcə ("بلسان عربي مبين") göndərilmiş olmasıdır.

Lakin bu ikinci qrupa aid alimlər, hansı hərfin hansı anlama gəldiyi barədə eyni fikrə gələ bilmədikləri kimi bu mövzudakı görüşlərini də sağlam dəlillərlə əsaslandıra bilməmişlər.

Bu baxımdan bu hərflərin nədən ötrü təkrarlandığını, nəyə görə eyni qrup hərflərin ard-arda gələn surələrdə qeyd edilib başqa surələrdə xatırlanmağını anlamaq və bu kimi suallara cavab vermək olduqca çətin görünür.

⓿✡✈⋎ ⬀♉•❄💧⬋ ◆⬂✞⌫⌖⮫ ⇨🙰💣✳✠▫🖮☝❄❄✞⌦🏳➔😐☼⑤ 🕛 (□
💧➤💧⬋ ⇨🙰💣✳✠▫🖮☝❄❄✞⌦🏳➔😐☼⑤⌖➔ 👓⬄➤✠⬈✈✡❄⑩✈⌖◉
🕔☎🗄✆ ⮥✖🡅💧🙵✡⌫♊❄🗲💧⮝🖫⌦🖎⑤

“Məhz onlar öz Rəbbi tərəfindən (göstərilmiş) doğru yoldadırlar. Nicat tapanlar (axirət əzabından qurtarıb Cənnətə qovuşanlar) da onlardır.” (əl-Bəqərə:5)

Bəqərə və Loğman surələrində yer alan bu ayə, "اولئك" işarə əvəzliyi ilə bir qisim insanların nicat tapdıqlarını bəyan edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Loğman” surəsi ilə “Bəqərə” surəsi bəzi müştərək xüsusiyyətləri ehtiva edir. Belə ki, hər iki surə "الم" hərfləri ilə başlayaraq Kitaba (Qurana) işarə edir və bu kitabın bir hidayət qaynağı olduğunu vurğulayır.

Bir ayənin müxtəlif surələrdə təkrarlanması mövzusunu araşdırmaq üçün surənin nüzul zamanı, dönəmini bilmək həmin surəni anlamaq üçün başlanğıc və giriş məlumat verə bilər.

“Loğman” surəsində Rəbbi tərəfindən (göstərilmiş) doğru yolda olanların nicata yetişəcəklərini bildirən ayə, uzun bir zamandan sonra nazil olan “Bəqərə” surəsindəki ayə ilə bir məna daşımaqdadır. Göründüyü kimi, eyni ayənin bu iki surədə təkrarı ilə nicata yetişənlərin tam tərifi verilir.

☺⇧⬂✡⑨🏲✞⓿⌦🖎⑤ ⑥⌖⬈✈💧❄🏁😐✞⑥☝🖮❄❄⌖❄🏁 🕛 (٣
⌖◉⑥🏲✞🗲💧❁🖫⌦🖎⑤ ✡•✠⬈☝❄⌖🙵

[illegible]
[illegible]
[illegible]

“Ya Peyğəmbər! Kafirlərə və münafiqlərə qarşı vuruş! (Kafirləri qılıncla, münafiqləri isə dəlili-sübutla, sözlə məhv et!) Onlara sərt davran! Onların məskəni Cəhənnəmdir. Ora nə pis yerdir!” (ət-Tövbə:73)

Bu ayə “ət-Tövbə” və “ət-Təhrim” surələrində işlənmişdir.

Müfəssirlər hər iki surədə də xatırlanan ayənin bir-biri ilə olan münasibətinə toxunmamış, bu ayələri mövcud olduqları surədə müstəqil şəkildə tədqiq etmiş, bir-biriləri ilə olan əlaqəsindən bəhs etməmişlər. Bu səbəbdən də iki ayə arasında məna baxımından nə kimi fərqliliklərin mövcud olduğunun tam şəkildə təsbit edilməməsi göz önünə gəlir. Əslində isə, müfəssirlərin bu iki ayəni tədqiq edərkən, onların arasındakı fərqliliklərə nəzər salmaları çox önəmli bir məsələdir. Ancaq, təfsirçilərin belə bir qənaətə gəlmələrinin şahidi olmadıq. Buna görə də bu iki ayə arasında hər hansı fərqliliyin olmasını iddia etməyin çətin bir məsələ olduğunu bildirmək məcburiyyətindəyik.

[illegible]
[illegible]

“(Kafirlər): “Əgər doğru danışırsınızsa, (bir xəbər verin görək) bu vəd etdiyiniz qiyamət (və ya əzab) nə vaxt olacaq?”-deyə soruşarlar” (Yunus:48)

Bu ayə “əl-Ənbiya-38”, “ən-Nəml-71”, “əs-Səbə-29”, “Yasin-48” və “əl-Mülk-25” surələrində təkrar edilmişdir.

Altı fərqli surədə qeyd edilən bu ayələrdə inkarçıların iman etmələri istənilir, iman etməyənlər isə müxtəlif şəkillərdə dünya və axirət əzabı ilə təhdid edilir. Lakin onlar özlərinə yönəlmiş bu təhdidlərin tezliklə gerçəkləşməsini istəyirlər. İnanmadıqları üçün belə bir əzabın gerçəkləşməsinə əhəmiyyət vermirlər.

Uca Allah, onların bu sorusuna müxtəlif şəkillərdə cavab verərək, hər dəfə də onlara əzabın çox yaxın olduğunu bildirir. Bu surələrdə onlara verilən cavabların mahiyyəti üzərində qısaca durmaq mümkündür.

Bu surələrdən nüzul sırasına görə birinci olan “Yasin” surəsində onların, qəflətən gələn bir səs ilə həlak ediləcəyi, o zaman nə bir vəsiyyət edə biləcəkləri, nə də ailələrinə dönə biləcəkləri bildirilir. Daha sonrakı ayələrdə isə Sura üfürülüb qəbirlərindən özlərinin Rəbbinə tərəf gedərkən onlara vəd olunanın başlarına gəldiklərini görəcəkləri ifadə edilir.

“Ən-Nəml” surəsində inkarçıların tələb etdikləri əzabın bir qisminin, bəlkə də onları yaxaladığı ifadə edilir. Tələsərək tələb etdikləri əzabın bir qisminin onları yaxalaması, onların dünyada bəzi cəzalara düçar olmaları kimi izah olunur. Zəməxşəri bunu Bədr məğlubiyyəti ilə əlaqələndirir. [2, s.3, 158]

İnkarçıların sorusuna “Yunus” surəsində Həzrət Peyğəmbərin (s.) cavab verməsi istənmiş, o da hər ümmət üçün bəlli bir həyat təqdir edildiyini, bunu dəyişmənin mümkün olmadığını bildirmişdir.

Kafirlərin tələb etdikləri təhdidə “əs-Səbə” surəsində tək bir ayə ilə cavab verilmişdir. Bu ayədə o təhdidin elə bir gündə gələcəyi bildirilmişdir ki, o zaman onlara nə bir saat möhlət verilər, nə də bir

saat öncə canları alınar. Bu ifadələrlə onların hər an əzaba çata biləcəkləri ifadə edilmişdir.

Kafirlərin əzab arzulamalarına “əl-Ənbiya” surəsində 39-40-cı ayələr cavab verir. Bu ayələrdə onlara əzab gəldiyində ona mane ola bilməyəcəkləri və özlərinə yardımçı tapa bilməyəcəkləri, həmin əzabın qəflətən gələrək onları şaşqın vəziyyətə salması vurğulanır. [3, 418]

Kafirlərin, özlərinə vəd edilən əzabın gəlməsini istəmələrinə “əl-Mülk” surəsində də iki ayədə (26-27-ci ayələr) cavab verildiyi göz önünə gəlir.

Altı ayrı surədə qeyd edilən ayənin, mövcud olduğu yerində müxtəlif üsullarla bağlı olaraq kafirlərə cavab təşkil etməsi görünür.

⌖➲⬆💧⮙☼⮯⬋❍♊⇨🙣 ⇨⮳♊”❄✞♋♊⮹☼⮯✞⌦ ⑥⌖✔ 🕛 (۵
🕔☎🗁🗄🗐🕗

“Sizə nə olmuşdur, necə mühakimə yürüdürsünüz?” (əs-Saffat:154)

Bu ayə “əl-Qələm” surəsində (36-cı ayədə) qeyd olunmuşdur.

Mövcud olduqları yer etibarı ilə hər iki ayə fərqli hökmlərdən bəhs etdiyi üçün təkrar sayılmamışdır.

☒❍❄❄💣✠▫⌖✔♊⬆⌖❄🏁♌🙦♊❄🏁⌖⬆⌖❄⮷ 🕛 (▯
🕔☎🗁🗁🕗 ⌖➲&✡⑩🏱✡❍✞⮯💧⮙🖫⌫🏱✡⌦

“O gün vay (peyğəmbərləri) yalançı (və ya qiyaməti) yalan hesab edənlərin halına!” (ət-Tur:11)

Bu ayə “əl-Mursilat” surəsinin 15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47 və 49-cu ayələrində, “əl-Mutaffifin” surəsinin isə 10-cu ayəsində təkrar edilmişdir.

Üç ayrı surədə qeyd olunan bu ayə, hər bir yerdəki mövqeyi nəzərə alındıqda daha yaxşı anlaşılır.

“Ət-Tur” surəsindəki həmin ayənin əvvəlində Tur dağına, yayılmış bir vərəqə yazılan kitaba, beytülməmura, yüksək tavana, dolub daşan (alovlanan) dənizə and içilərək Allahın əzabının mütləq gələcəyi, onu əngəlləyəcək heç bir gücün tapılmayacağı ifadə edilmiş, o gün səmanın çalxalanacağı və dağların yerindən qopub hərəkət edəcəyi bildirilmişdir.

Bundan sonra da o günü inkar edənlərin yalan hesab etdikləri atəşə atılacaqları vurğulanmışdır.

“Əl-Mutəffifin” surəsindəki eyni ayənin əvvəlində isə ölçü və çəkidə aldadanlar qarğınmış, bunların da bir gün digər insanlar kimi Allahın hüzurunda qiyam edəcəklərindən söhbət açılmış, bundan sonra isə o günü (qiyaməti) inkar edənlərin aqibətinin çox pis olduğu bildirilmişdir.

Aid olduğu surədəki yerinin mənasından da anlaşıldığı kimi sözü gedən ayə bir növ Allahın həmin yalançıları lənətlədiyini vurğulamaqdadır. “Əl-Mursilat” və “ət-Tur” surələrində yalançıların qiyamət gününü, öldükdən sonra dirilməyi və Allahın hüzurunda hesab verməyi inkar etdikləri görülür.

Ancaq nüzul tərtibi etibarı ilə son nazil olan “əl-Mutəffifin” surəsindəki ayədə inkarçıların nəyi rədd etdikləri açıqca bəyan edilməkdə, onların din gününü (qiyamət gününü) yalan hesab etmələri bildirilməkdədir. [4. 277] Buna görə də, bir ayənin Quranın müxtəlif surələrində təkrarlanmasını təkrarlanan ayənin mövcud olduğu surələri

nüzul etibarı ilə xronoloji ardıcıllığa uyğun tədqiq etmək vacibliyini ortaya qoyur. Belə ki, bu ardıcıllığa uyğun tədqiqat aparmaq bəzi ayələrin anlaşılmasını daha da asanlaşdırır.

Bir ayənin müxtəlif surələrdə təkrarlanması ilə bağlı verilən məlumatlardan aydın olduğu kimi həmin ayələrin təkrar olmadığı, bunların kontekstdə məna daşığı, yalnız nüzul etibarı ilə onları xronoloji ardıcıllığa uyğun tədqiq etmənin bu ayələrin anlaşılmasını asanlaşdıra biləcəyi və bəzi önəmli nəticələrə gətirib çıxara biləcəyini üzə çıxarır. [5. 18]

Bu mövzu daxilində Quranın iki ardıcıl ayəsinin iki ayrı surədə təkrarlanmasını tədqiq etməyi önəmli hesab etdiyimizdən bununla bağlı bəzi misallara müraciət etməyi lazımlı bilirik:

⑤♉⭘❄♊☙✞😐⑤ ♊⍓💧⬈💧❄⌫⌖☹❄❄◻❄⅄⌖❄❸ ♊⍃😐✞⑤ 🕛
⌖➲🡅💧❄⌫⌖⌀◻❄❄❻✈💧⩔ ☒⌘⌖⭘◻❄🡐⮰✈⌖⩔ 🡅✡✈⩔ ➢💧⬈⌖❄➷
⇧⑧♊❄”⌖🡐⮰🖫⌦✍⑤ ⇧⍓💧⬋⌖•🡇✡⮫ ♊⍃😐✞⑤ 🕛 🕔☎🗐🗀🌒
🕔☎🗐🗁🌒 ⌖➲🡅💧⑨💧❷🖫♿⌖🪟 ♊➢💧⬈⌖❄➷

“Yoxsa (Ya Peyğəmbər! Risaləti təbliğ etdiyinə görə) sən onlardan bir ücrət, mükafat istəyirsən və onlar ağır borc yükü altındadırlar?! Yoxsa onlar qeybi bilir və (orada olanı) yazırlar?! (Qiyamətin, axirət həyatının olmadığını oradan öyrənib Məhəmməd əleyhissəlamla mübahisə edirlər?) (ət-Tur:40-41)

Bu iki ayə eyni tərtiblə “əl-Qələm” surəsinin 46-47-ci ayələrində təkrar olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Qurani-kərimdə iki ayənin təkrar edildiyi təkcə bir misal vardır.

Nüzul etibarı ilə daha əvvəl enmiş “əl-Qələm” surəsindəki bu ayələr inkarçıların təəssubkeşlikləri ifadə edildikdən sonra xatırlanır. Bu işlərinə görə də onların dəhşətli əzaba düçar olacaqları bildirilir.

“Ət-Tur” surəsində də bu ayələrin mənası inkarda israr edən şəxslərlə bağlıdır. Burada uca Allahın müxtəlif üsullarla onların ağıllarını başlarına yığmalarını və inkarçılıqdan əl çəkmələrini tələb etdiyi nəzərə çarpır.

Hər iki surədə imanı önə çəkmək, inkarçılığı rədd etmək, Peyğəmbərin kimliyini bildirmək və s. məqamlarla bağlı bəzi ümumi xüsusiyyətlər mövcuddur. Bu xüsusiyyətləri aşağıdakı şəkildə təsbit etmək mümkündür:

1. Hər iki surə andlarla başlayır, ancaq andların sayı “ət-Tur” surəsində daha çoxdur.

2. Hər iki surədə inkarçılarla yanaşı müttəqilərdən də bəhs edilir, lakin “ət-Tur” surəsində müttəqilər haqqında daha uzun söhbət gedir.

3. Hər iki surədə Peyğəmbərin (s.) divanə olmadığı bildirilir, lakin “ət-Tur” surəsində onun (s.) eyni zamanda kahin olmadığı da ifadə edilir.

4. Hər iki surədə "أم" ədatı təkrarlanmışdır, yalnız “əl-Qələm” surəsində bunun sayı 4, “ət-Tur” surəsində isə 15-dir.

5. Hər iki surədə Həzrət Peyğəmbərə səbrli olmaq tövsiyə olunur. “Ət-Tur” surəsində isə bununla yanaşı “şübhəsiz ki, sən Bizim gözümüzün qabağında, himayəmiz altındasan.” (ayə-48) ifadəsi ilə onun Allahın nəzəri altında olduğu bildirilərək ona təsəlli verilir.

Təkrar edilən ayələrin birincisində Məhəmməd (s.) peyğəmbərə, etdiyi təbliğə görə inkarçılardan ücrət tələb edib-etmədiyi və onların bu

yükün altında qalıb qalmadıqları mənasında bir sual ünvanlanır. Əslində bu sual ilə, Həzrət Peyğəmbərin onlardan heç bir əvəz gözləmədiyi, sırf Allahın əmrini yerinə yetirmək üçün təbliğlə məşğul olduğu məqsədi güdülür. Bu məna, inkar bildirən "أم" ədatından və digər ayələrdən anlaşılır. İkinci ayədə isə, onların qeybi bilərəkmi hökm verdikləri sual olunmuş və bu sual əsasında onların qeybi bilməyəcəkləri anladılmışdır. Çünki qeybi Allahdan başqasının bilməsi mümkün deyildir.[6, 74]

Nüzul sırası etibarı ilə nəzər saldıqda görünür ki, "əl-Qələm" surəsində vəhyin qəbulu, risalətin və axirətin təsdiqi kimi mövzular anladılmış, "ət-Tur" surəsində isə bu təməl prinsiplərinin üzərində daha ətraflı və müfəssəl şəkildə dayanılmışdır. "Əl-Qələm" surəsində anladılan mövzulara "ət-Tur" surəsində daha bir aydınlıq gətirilməsini söyləmək mümkündür.

QEYDLƏR

1. الزركشي: البرهان في علوم القرآن. م I. ص ٢٢٠ بيروت ٢٠٠٢
2. الزمخشري: التفسير. م III. ص ١٥٨ القاهرة ١٩٩٧
3. السيوطى: الاتقان. بيروت ١٩٧٢
4. الزمخشري: الكساف. بغداد ١٩٧٧
5. M.Tayyib Okiç. Qurani-kerimin üslubu və qiraəti. Ankara, 1963.
6. Emiroğlu, Hasan Tahsin. Quran ayələrinin iniş səbəbləri. Konya, 1965.

ПОВТОРЕНИЕ ОДНОГО АЯТА В РАЗЛИЧНЫХ СУРАХ КОРАНА

Н.Н.МАМЕДОВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящзена повторению одного аята в различных сурах, относящемуся к стилю повторов Корана. Несмотря на то, что из повторов наибольшее распространение получило повторение начальных букв, существуют противоречивые мнения о том, являются ли эти буквы аятами. Кроме того, повествуется о повторе нескольких аятов подобным образом и вносится ясность в причину повторов указанных аятов. Затем дается объяснение, связанное с повтором двух последовательных аятов в двух различных сурах и приводятся примеры сур, в которых всятречаются указанные аяты.

REPETITION OF ONE AYAT IN VARIOUS SURAS OF THE KORAN

N.N.MAMMADOV

SUMMARY

Article is devoted to repetition of one ayat in various suras, concerning to style of repetitions of the Koran. In spite of the fact that from repetitions the greatest distribution has received repetition of initial letters, there are inconsistent opinions on, whether these letters are ayats. Besides is narrated about repetition of several ayats in a similar way and is brought clearness in the reason of repetitions specified ayats. Then is given the explanation connected with repetition two consecutive ayats in two various suras and are cited examples of the suras in which meet mentioned ayats.